

Uchanganuzi wa Toni katika Ushairi wa *Kithaka wa Mberia*

Samson Ontiri Ongarora, James Nyachae Michira, Rayya Timammy na Kineene
wa Mutiso
Chuo Kikuu cha Nairobi

Ikisiri

Suala la mtazamo na hisia ni muhimu katika uhakiki wa fasihi hususan ushairi. Uchanganuzi wa mashairi hauna budi kutambua kuwa mshairi hutumia maneno na miundo ya sentensi ili kuwasilisha mtazamo au mawazo fulani. Kwa hivyo, ili kufahamu mawazo yanayowasilishwa na mshairi, ni muhimu kuchunguza toni ya mashairi yake. Baadhi ya maswali yanayodokeza toni ya mshairi ni haya yafuatayo. Je, mshairi anasema jambo fulani kutokana na matazamo gani? Je, ikiwa shairi hilo lingesomwa hadharani, sauti yake ingesikika vipi? Je, mshairi “anaongea” kwa hasira, ucheshi au uchungu? Je, anatumia maneno au msamiati unaoelekeza? Tungo nyingi za kishairi hutegemea mbinu ambazo huziwezesha kuwasilisha ujumbe wake kwa athari kubwa. Huu hasa ndio msingi wa kuzungumzia hisia katika shairi. Suala la hisia huweza kufungamanishwa kwa kiasi kikubwa na dhana ya toni. Sauti inayosikika katika utungo wa kishairi huwa na mchango mkubwa katika uwasilishaji wa maana katika mashairi. Matarajio ya msomaji au msikilizaji ni kuwa utungo unaohusu jambo la huzuni, ucheshi, kinaya au uchungu utakuwa na uteuzi wa maneno, msamiati na sentensi zinazoweza kuibua athari iliyokusudiwa na mwandishi au mzungumzaji. Katika makala haya, tunachanganua kipengele cha toni kwa undani kama kinavyojitokeza katika baadhi ya mashairi ya *Kithaka wa Mberia* katika diwani za *Mchezo wa Karata* (1997), *Bara Jingine* (2001), *Redio na Mwezi* (2005), *Msimu wa Tisa* (2007) na *Rangi ya Anga* (2014). Tunachanganua namna toni za uchungu, furaha, huzuni, tashtiti na kinaya zinadhahirika na ufaafu wake katika ujumbe anaouwasilisha mshairi.

Maneno Muhimu: Toni, Ushairi, Uchanganuzi, Uhakiki Wa Fasihi, Kinaya, Tashtiti, Huzuni

Utangulizi

Mtazamo na hisia zinazojitokeza unaposikiliza au kusoma tungo za kifasihi hujulikana kama toni. Kwa hivyo basi, toni ni suala muhimu katika uchanganuzi wa ushairi. Wamitila (2008) anasema kuwa sauti inayosikika katika utungo wa kishairi ina mchango mkubwa katika uwasilishaji wa maana ya shairi hilo. Kwa

mfano, shairi linalozungumzia jambo la kuhuzunisha litakuwa na msamiati ambao una uwezo wa kuacha athari inayotakiwa kwa msomaji. Kwa hivyo, shairi linaweza kuwa na toni ya uchungu, ucheshi, huzuni, tashiti na kinaya miongoni mwa toni nyingine nyingi. Toni ya shairi inafungamana kwa kiasi kikubwa na masuala anayoyaangazia mshairi (Wamitila, 2003a). Kwa mfano, shairi linalogusia unyonyaji litaelekea kuwa na toni ya uchungu.

Roberts (1995) anasema kuwa toni ni neno linalorejelea mbinu ambazo waandishi na wazungumzaji hutumia ili kuonyesha mitazamo au hisia zao kuhusu kitu, jambo au hali fulani. Aidha, anaongeza kuwa toni haihusu mitazamo yenyewe lakini badala yake inaangazia mbinu na namna za uwasilishaji ambazo huonyesha au hubuni mitazamo hiyo. Kwa upande wake Gray (1984) anaeleza kwamba toni ni mtazamo unaochukuliwa na mzungumzaji kwa msikilizaji, kutokana na aina za sentensi na msamiati anaotumia. Kwa hivyo, uteuzi wa msamiati na muundo wa sentensi huchangia pakubwa jinsi ujumbe au maana inaweza kusomeka na kueleweka.

Uchanganuzi wa Toni

Kithaka wa Mberia anazungumzia juu ya masuala mbalimbali katika diwani zake. Katika kuweka wazi mawazo hayo kwa hadhira yake, mshairi anateua maneno na miundo ya sentensi inayoibua mtazamo na hisia zake juu ya jambo analolizungumzia. Baadhi ya mashairi yake yanadhihirisha toni ya uchungu, huzuni, ucheshi, tashititina kinaya.

Toni ya Uchungu

Mshairi anatumia maneno ya ukali anapoeleza juu ya masuala fulani yanayoelekea kumkera. Licha ya hayo, anatumia alama ya hisi (!) anapotaka kuibua hisia za uchungu kuhusu jambo linalomkasirisha. Kwa mfano, katika shairi “Wimbo wa Mkulima” (uk. 9) katika diwani ya *Mchezo wa Karata*, mshairi anaonyesha hasira zake anapozungumzia namna wakulima wananyanyaswa na mawakala na mabepari katika shughuli zao za kilimo:

Inakera sana moyo
Hii anga ambayo
Inawapa
Maziwa ya ng’ombe
Na mayai ya kuku
Wasiofuga
Ng’ombe
Na kuku
Na kutemea mate
Wafugaji! (uk. 9)

Wakulima wanasaidia katika ukuaji wa uchumi wa nchi. Kwa hivyo, serikali inastahili kuwasaidia kupata soko na bei nzuri kwa mazao na bidhaa za mifugo wao. Hata hivyo, katika shairi hili, mtunzi anazungumzia dhulumu na unyonyaji wanaotendewa wafugaji. Badala ya wafugaji kunufaika kutokana na maziwa ya ng'ombe wao na mayai ya kuku zao, mawakala na mabepari wanawapunja. Kwa hivyo, manung'uniko ya wakulima hawa wanapopunjwa kila mara yanakuwa 'wimbo wa mkulima' kwa sababu hawapati faida wanayotarajia. Kwa hivyo, mshairi anatumia maneno 'inakera sana moyo' kuibua hisia za kero na uchungu moyoni namna wakulima wanakandamizwa ilhali wanatoa mchango mkubwa katika ukuaji wa uchumi. Alama ya hisi (!) katika "kutemea mate wafugaji!" vilevile inatumika kuonyesha uchungu wa mshairi kuwa si haki kudhulumu wafugaji. Toni ya uchungu vilevile inapatikana katika shairi "Kero" (uk. 28) katika diwani hii ya *Mchezo wa Karata* pale mshairi anapozungumzia unyanyasaji wa wakulima na wafanyakazi wengine. Anatumia kinaya pale anaposema kuwa anga inawasonya njiani wanaotoka mashambani na kusalimu kwa bashasha wanaoshinda kivulini, yaani wazembe. Mtunzi anasema:

Inakera moyo
Hii anga ambayo
Huwasonya njiani
Watokao mashambani
Na kusalimu kwa bashasha
Wanaoshinda kivulini...

Inakera moyo
Hii sebule ambayo
Huwahini mezani
Wagotao nyundo kutwa
Na kukabidhi chakula
Wanaostarehe daima... (uk. 28)

Mtunzi anaeleza kwa uchungu ukosefu wa usawa na haki kati ya maskini na matajiri waliojilimbikizia mali. Katika shairi "Siku Chungu" (uk. 14) katika *Mchezo wa Karata*, mshairi anaeleza kwa hasira namna matajiri wanakula vizuri ilhali watu maskini wanakula makombo. Mtunzi anasema:

Tazama ubazazi mezani
Isiyo na mizani
Ya kupimia viliwa
Wale wafunda mafunda
Ya asali asili
Kutoka bakuli nzuri
Bali ndimi nyingi
Zinaokotaokota ukoko

Kutoka vigae vichache (uk. 14)

Katika dondoo hili, mshairi anaonyesha wazi mpaka wa kitabaka kati ya matajiri na maskini. Mwandishi ametumia maneno “tazama ubazi mezani isiyoy na mizani”, “wale wafunda mafunda” na “ndimi nyingi zinaokotaokota ukoko” kudhihirisha uchungu alionao moyoni kuhusu hali isiyoridhisha usawa kati ya matajiri wanaostarehe na maskini wanaoteseka. Isitoshe, anwani ya shairi ya “siku chungu” inaashiria uchungu wa mshairi kuhusu suala la utabaka na athari zake katika jamii.

Kwingineko katika shairi “Si Maskani Mapya!” (uk. 25) katika diwani hii ya *Mchezo wa Karata*, mshairi anaonekana kutofurahishwa na viongozi wachache ambao wanawanyonya wananchi baada ya nchi kupata uhuru. Matarajio ya mtunzi ni kuwa baada ya kupata uhuru, nchi inastahili kuwa maskani mazuri ambapo watu wote watafurahia usawa na haki. Lakini badala yake, viongozi wanawanyonya na kuwanyanyasa wananchi kupitia ukoloni mamboleo. Mshairi anawafanisha viongozi hao na kunguni, chawa na mbung’o ambao ni wadudu wanaofyonza damu ya watu mwilini. Aidha, mtunzi anatumia swali la balagha kuonyesha kughadhabishwa kwake na unyonyaji huo. Anaonelea kuwa nchi inayojidai kuwa huru ilhali viongozi wanawakandamiza wananchi si makazi mazuri ya watu kuishi wala kufurahia. Fauka ya hayo, anwani “Si Maskani Mapya!” ikiwa ina alama mbili za hisi inatumika kukemea hali hiyo kwa uchungu na hasira. Mshairi anauliza:

Haya si maskani mapya
Maskani mapya gani, ambamo
Tunanyonywa damu dawamu
Na kunguni vitandani
Na chawa nyweleni
Na mbung’o njiani? (uk. 25)

Kithaka wa Mberia anakemea vikali tabia ya watu wanao yaaribu mazingira kupitia vitendo kama vile ukataji miti kiholela, uchafuzi wa maji ya mito na mabwawa, uchimbaji wa migodi ili kupata madini, uharibifu wa utandu wa ozoni na ufugaji wa kuhamahama. Mazingira yanapoharibiwa, madhara na athari nyingi zinajitokeza kama vile mmomonyoko wa udongo, mafuriko, kiangazi, njaa, magonjwa na vifo vya binadamu na wanyama. Fauka ya hayo, mazingira yaliyoharibiwa hayavutii macho tena.

Katika diwani ya *Bara Jingine*, mshairi ametunga mashairi kadha ambayo yanaonyesha bayana jinsi hafurahishwi na uharibifu wa mazingira. Baadhi ya mashairi hayo ni “Jinamizi” (uk. 55), “Ngao” (uk. 59), “Thagicu” (uk. 61), “Mimi, Mto Nairobi” (uk. 63) “Okidi, Piga Ukelele” (uk. 64), “Mikoma” (uk. 66) na “Bwawa la Ithanje” (uk. 69). Aidha, katika diwani ya *Rangi ya Anga* shairi “Wanda” (uk. 27) linazungumzia vitendo vya ukataji miti na ufugaji wa

kuhamahama, ambavyo vinachangia uharibifu wa mazingira pamoja na matokeo ya uharibifu huo. Katika mashairi haya, mtunzi anatumia toni ya uchungu kushtumu watu dhidi ya kuharibu mazingira.

Katika ushairi “Ngao” (uk. 59) katika diwani ya *Bara Jingine*, mshairi anaeleza manufaa ya utandu wa ozoni. Utandu wa ozoni ni ngao inayokinga mwanadamu dhidi ya miale hatari ya jua kwenye ngozi. Licha ya umuhimu huu, vitendo vya mwanadamu vinachangia kemikali jeuri hewani ambazo “zinatafuna ozoni kama majeshi ya mchwa” (uk. 59). Mshairi anasuta binadamu wanaoharibu utandu wa ozoni anaposema:

Ole sisi binadamu!
Kwa teknolojia jeuri
Tunakulegeza afya
Huku adui mauti
Akituangualia
Tayari kutushambulia (uk. 60).

Kwingineko katika shairi “Mimi, Mto Nairobi” (*Bara Jingine* uk. 63), mshairi anaonyesha hasira zake kwa wakazi wa Nairobi wanaochafua mto Nairobi kwa uchafu wa mafuta, makopo, tairi, talimbo na takataka nyinginezo. Kwa kutumia maneno ya uchungu na hasa “majirani bila shukrani!” na “wendawazimu!” anasema:

Wananitesa, hawa wajeuri
Majirani bila shukrani!
Wenda-wazimu!
Wananiangamiza
Mimi ambaye
Niliwakaribisha...
Nikawahudumia
Kwa maji
Kwa uhai (uk. 63)

Katika dondoo hili, mshairi anaonyesha ghadhabu zake kwa wakazi wa Nairobi wanaochafua mto Nairobi. Maneno “hawa wajeuri”, “majirani bila shukrani!” na “wendawazimu” yanadhihirisha hisia za uchungu ulio moyoni mwa mshairi.

Siasa na uongozi mbaya ni suala lingine ambalo Kithaka wa Mberia analiangazia katika baadhi ya mashairi yake. Kwa mfano, katika shairi “Werevu” (uk. 8) katika diwani ya *Msimu wa Tisa*, anaeleza kwa maneno ya uchungu namna siasa na uongozi mbaya umedidimiza nchi. Mshairi anasema:

Gari la siasa likaacha barabara ya lami
Na kujitosa kwenye ujia wenye udongo chepechepe

Mwendo wa kasi tuliotarajia utufikishe kwenye ufanisi
Ukawa safari ya kusukuma na kuvuta matopeni (uk. 8)

Kwa upande mwingine, mtunzi anawasawiri wanasiasa kama watu wajanja na wanafiki. Wanasiasa wanawadanganya wananchi wawapigie kura ili waimarishe maisha yao kwa kuwajengea barabara, hospitali, shule, kuwaunganishia maji na stima miongoni mwa maendeleo na miradi mingine. Wananchi wanapowachagua viongozi hao, wanasahau ahadi walizotoa kwa wananchi. Wanasiasa hao wanaanza kufuja hazina ya taifa, hazina ya maeneobunge yao, wananyakua ardhi, wanakuwa mafisadi, wanajiongezea marupurupu, wanakuwa wazembe na wajeuri. Tabia hii ya kudanganya wananchi inachangia mshairi kuwachukia wanasiasa. Ujumbe wa ujanja na unafiki wa wanasiasa unajitokeza katika mashairi “Msimu wa Tisa” (uk.9) na “Msimu Mwingine wa Wasaliti” (uk. 12) katika diwani ya *Msimu wa Tisa*. Kwa mfano, katika shairi “Msimu wa Tisa”, mtunzi analaani vikali hulka ya wabunge bungeni anaposema:

Leo, ukumbi wa ulumbi umejaa vumbi jeuri
Kimbunga cha ubinafsi, uzembe na kiburi
Kinavuma kama bahari...
Ni nani atakayeimba wimbo wa uzalendo
Katika huu ukumbi wa msimu laanifu wa tisa
Ambamo nyoyo za waliotumwa kujenga taifa
Zinadunda kwa mpigo wa ubinafsi uliokithiri
Ukumbi ambamo wingu la nziye wa jangwa
Linakula karamu haramu kwenye mti wa jamhuri (uk. 9)

Kithaka wa Mberia anaonyesha hisia za uchungu anapowaita wanasiasa “wasaliti” katika shairi “Msimu Mwingine wa Wasaliti” (uk. 12). Baada ya kuwalaghai wapigakura msimu wa awali, msimu mwingine wa uchaguzi unapokaribia ndipo wanasiasa hao watarejea tena kuwarai wapigakura kwa ahadi za uwongo wawapigie kura. Mshairi anaeleza:

...Wataahidi kesho yenye mapipa ya maziwa na mitungi ya asali
Nasi, tukiongozwa na ramani ya tumbo na dira ya ubinafsi
Tutapanga milolongo katika mvua na matope ya Disemba
Kukaribisha, labda, msimu mwingine wa wasaliti (uk. 12)

Kwingineko katika shairi “Machozi ya Damu” (*Bara Jingine* uk. 1), mshairi anaeleza namna wanasiasa wanajigeuza miungu-wajeuri kiasi cha kuwaliza machozi ya damu wananchi. Maneno “tulipochezea kinamo”, “watulize machozi ya damu” na “mafundo ya neva” yanadhihirisha uchungu wa mshairi. Anasema:

Tulipochezea kinamo
Katika karakana ya siasa
Hakukujua kwamba vinyago

Vingejibadilisha maumbile
Na kujigeuza miungu wajeuri
Watulize machozi ya damu
Kwa kutuzamisha kucha
Hadi mafundo ya neva! (uk. 1)

Toni ya Huzuni

Kithaka wa Mberia anaeleza matukio, hali na vitendo ambavyo vinaibua huzuni na huruma katika baadhi ya mashairi. Kwa mfano, kuna mashairi ambapo anaeleza namna wasichana na wanawake wanabakwa, watu wanauawa katika mizozo ya kikabila, visa vya ugaidi na wanawake kuteswa kupitia tamaduni zilizopitwa na wakati. Katika mashairi kama hayo, maneno anayotumia mshairi yanachangia kuzua hali ya huzuni na huruma. Kwa mfano, katika shairi “Pamela” (*Bara Jingine* uk. 29), wavulana waliolewa walimvizia msichana kwa jina Pamela jioni moja akitoka shuleni na kumbaka. Wavulana hao walitawanya vitabu vyake, wakararua sare zake za shule, wakampiga kwa mateke na kisha wakamwangusha chini wakamnajisi. Walipomaliza kumdhulumu walijishaua kuwa alikuwa bikira. Kitendo hiki kilimwathiri Pamela kwani alikatiza masomo yake na akaishia kuwa mwendawazimu aliyetembea sokoni akiwa uchi. Mtunzi anasema:

Nawe, Pamela
Ulibakia gizani
Huku maisha yako
Yamechafuliwa
Kama nguo nadhifu
Iliyovamiwa na mwani
Ufukweni, asubuhi (uk. 30)

Maelezo ya dhuluma za ubakaji yanajitokeza tena katika shairi “Wendawazimu Kongo” (*Msimu wa Tisa* uk. 19). Nchi ya Kongo ni miongoni mwa nchi za Afrika ambamo mmekuwa na migogoro na mapigano ya kisiasa kwa muda mrefu. Hali hiyo imechangia mauaji ya watu wengi mbali na wasichana na wanawake kubakwa. Mshairi anaeleza kwa maneno yanayoibua huzuni namna mwanamke fulani alitendewa ukatili:

Yule alidhulumiwa kwa zamu na wanaume bila idadi
Kisha akaingizwa vijiti kwenye njia ya maumbile
Na kutobolewa matundu mnamowaka moto daima (uk. 20)

Ubakaji unajitokeza tena katika shairi “Rangi ya Anga” (uk. 1) sehemu ya tisa katika diwani ya *Rangi ya Anga*. Watoto wanaotambaa, wasichana kwa wanawake wananjisiwa na wanaume wenye nguvu. Mtunzi anaeleza kwa huzuni:

Hata wanaotambaa sakafuni
Au wakembe wanaotembea ndende
Wanalazwa mahututi hospitalini
Baada ya tufani isiyotajika
Kuwasaga kama tamata mbivu

Wasichana na wanawake wazima
Wanaishi katika tanuri ya woga:
Baruti za waliojaliwa misuli
Zinawalipua miili na akili... (uk. 12)

Suala la ugaidi ni tishio kwa usalama kote ulimwenguni. Watu wasio na hatia wameuawa na magaidi mbali na mali kuharibiwa. Isitoshe, watu wameachiwa makovu mwilini, wamelemazwa, wamekuwa wajane na mayatima kwa sababu ya vitendo vya ugaidi. Katika shairi “Mkasa” (uk. 13) katika diwani ya *Msimu wa Tisa*, mshairi anaeleza kwa huzuni namna jengo la ubalozi wa Amerika lilipuliwa mnamo tarehe saba, mwezi wa Agosti mwaka 1998 jijini Nairobi. Katika shambulizi hilo la kihistoria, watu wengi walikufa na wengine wakaumia. Kwa maneno ya huzuni na majonzi, mtunzi anaeleza hali ilivyokuwa:

Sakafuni, maiti zilizofunikwa kwa mablanketi
Zimepangwa kwa safu kwa heshima ya huzuni
Zikikumbusha kwamba maisha ni kibatari...
Sakafuni, mifuko mieusi ya plastiki
Inatenga ulimwengu wanje na maiti zilizomo ndani
Kuzuia macho na nyoyo kukutana na mateso... (uk. 15)

Mshairi anaeleza juu ya misukosuko ya kisiasa na vita nchini Sudan Kusini. Waathiriwa wa vita wanaletwa kwa magari katika hospitali ya Lopinding iliyoko Turkana, eneo la kaskazini mwa Kenya. Watoto walioumizwa kwa risasi wanaletwa ili watibiwe katika hospitali hiyo. Maelezo ya mshairi namna watoto wachanga wamepigwa risasi miguuni na vichwani katika shairi “Lopinding I” (uk. 44) katika diwani hii ya *Msimu wa Tisa* yanaibua hisia za huzuni na huruma:

Katika wadi ya watoto
Macho yanayotetemeka
Yanauliza kimyakimya:
Risasi katili za kaskazini
Hazifi nyoyoganzi
Zinapotafuna miguu
Na kulipua mboni machoni
Katika vichwa vya wakembe? (uk. 44)

Ugonjwa wa ukimwi unawaathiri watu wote; watoto, vijana na watu wazima. Wazazi na walezi wanapokufa kutokana na ugojwa wa ukimwi, watoto wanaathirika zaidi. Katika mashairi “Miche Pweke I” (uk. 53) na “Miche Pweke

II” (uk. 54) katika diwani ya *Msimu wa Tisa*, Kithaka wa Mberia anatumia sitiri ya “miche” kurejelea watoto walioachwa mayatima baada ya wazazi na walezi wao kuaga ilikusisitizamaisha magumu wanayopitia. Watoto hawa wanafanya kazi ngumu kujikimu kimaisha. Wasichana wachanga pia wanajiingiza katika ukahaba ili kutafuta riziki na hivyo kuendeleza usambazaji wa ugonjwa wa ukimwi. Katika shairi “Miche Pweke I” (uk. 53) mshairi anaeleza:

Bado ubwabwa haujatoka shingoni
Bali, tayari, wanapigana mieleka mikali
Na kazi zinazowazidi kimo na misuli...
Ulimwengu wa miji hauna huruma
Baadhi ya wakembe wajifunza kutembea
Tayari wanatumbuiza wateja gizani
Na kuongeza kuni katika moto wa ukimwi (uk. 53)

Njaa ni janga linalotatiza nchi ya Kenya na mataifa mengine ya Afrika mara kwa mara. Hali hii inachangiwa na kiangazi pamoja na hali ya serikali kutoweka mikakati mwafaka ya kuimarisha kilimo ili kuwa na chakula cha kutosha kwa watu wote. Njaa inapotokea, watoto na wazee huathirika kiafya mbali na wengine kufariki. Katika shairi “Minyororo ya Njaa” (uk. 1) katika diwani ya *Msimu wa Tisa*, mshairi anatumia maneno yanayoibua hali ya kusikitisha kwa waathiriwa wa njaa:

Kurasa za magazeti na viwambo vya runinga
Vinaonyesha tena picha zinazoshtua hisia:
Watoto waliomumunywa na kinywa cha njaa...
Mzee anayekemewa na tumbo inayolalamika
Amekalia gogo hukuukungu wa kukata tamaa...
Jamaa na majirani waliovaa huzuni kama veli
Wanaaga udongo wa fusi la kaburi ya tano
Wametoa kwaheri zenye moto wa uchungu
Kwa mtoto aliyeshikwa mkono na njaa... (uk. 1)

Katika shairi “Kakuma” (uk. 65) katika diwani ya *Msimu wa Tisa*, mshairi anaeleza hali ya kusikitisha inayowakumba wakimbizi kutoka Sudan Kusini, Ethiopia na Somalia ambao wanatafuta hifadhi katika kambi ya Kakuma, kaskazini mwa Kenya. Wakimbizi hao wanasumbuliwa na mchanga unaowaingia macho na pua, joto kali, wadudu hatari kama tandu, jongoo, ng’e, nyenze pamoja na nyoka. Fauka ya hayo, kuna ukosefu wa faragha kati ya wazazi na watoto, visa vya ubakaji wanawake vichakani wakienda kutafuta kuni, ukahaba unaochangia kusambaa kwa ugonjwa wa ukimwi, uhaba wa vituo vya afya na shule kwa elimu bora. Mshairi anaeleza:

Kakuma, mhisani wa thamani
Makazi mbali na nyumbani

Kivuli cha kukinga joto katili
Kwa watorokao kutoka jahanamu...
Vibanda vya plastiki mbugani
Mchana, jua lenye ghadhabu kali
linatawala kwa sheria za kiimla... (uk. 65)

Toni ya Furaha

Kithaka wa Mberia anatumia msamiati unaoonyesha furaha au hali ya kupendezwa na jambo fulani katika baadhi ya masuala anayoyashughulikia. Kwa mfano, anapoeleza juu ya mandhari yanayopendeza na umuhimu wa kuhifadhi mazingira, toni ya furahainajitokeza. Mshairi anafurahia mandhari yanayopendeza katika diwani ya *Bara Jingine*. Kwa mfano, katika shairi “Mkalitusi” (uk. 67), mtunzi anafurahia mandhari mazuri na manufaa anuwai ya mkalitusi. Mikalitusi inapamba mandhari, inasafisha hewa, inatumika kutengeneza dawa ya homa, inasaidia kuonyesha mipaka ya mashamba na kuzuia wanyama wasiharibu mimea shambani. Hata hivyo, mikalitusi inakunywa maji mengi kuliko miti mingine. Mshairi anasema:

Kilele chako
Kinapoongea na anga
Na tanzu zako
Kutuliza hewa kwa hasira,
Shina lako
Linaposimama kwa shani
Na urembo wako
Kupamba mandhari,
Moyo wangu
Unashangilia
Mizizi yako
Inapohimili udongo
Na majani yako
Kusafisha hewa,
Moyo wangu
Unaridhika (uk. 67)

Katika shairi “Nyeri” (uk. 70) mshairi anafurahia rangi ya kijani kibichi katika mabonde na miinuko ya eneo la Nyeri, nchini Kenya. Wakulima wamepanda majani-chai, kahawa, mahindi, pamoja na miti kandokando ya mashamba yao. Mandhari hayo yanafurahisha moyo wa mshairi. Anatumia maneno yanayoonyesha toni ya furaha moyoni mwake:

Hii hali mbele ya macho
Inaridhisha sana moyoni
Wakulima wa majani –chai

Na kahawa na mahindi,
Wafugaji wenye makini
Wa ng'ombe bila nundu,
Wameshikana mikono...
Huu ujirani mwema
Wa wakazi wa kijiji
Ni mwenendo unaofariji
Moyoni (uk. 70-71)

Mashairi mengine katika diwani hii ya *Bara Jingine* yakiwemo “Mombasa Mibuyuni” (uk. 72), “Matone ya Mvua” (uk. 73), “Mjakaranda” (uk. 75) na “Kambi Malindi” (uk. 79) yana msamiati unaodhihirisha mandhari yanayopendeza machoni na furaha moyoni mwa mshairi. Kwa hivyo, kuna toni ya furaha mtunzi anapoeleza juu ya mandhari pendezi katika mashairi hayo yote. Vilevile, kuna toni ya furaha katika mashairi “Johari Angani” (uk. 34), “Ol Karia” (uk. 63), “Mwea” (uk. 69), “Ntharene” (uk. 74) na “Ukarimu wa Ekweta” (uk. 78) katika diwani ya *Msimu wa Tisa*. Kwa mfano, katika shairi “Ukarimu wa Ekweta” (uk. 78), kuna msamiati unaosifu uzuri wa anga la Ekweta. Mshairi anasema:

Asanteni jua, mvua, udongo na hewa
Ushirikiano wenu na mkono wa mkulima
Umeifanya meza ya kiamsha – kinywa
Kuwa mwandani wa kutamanika
Katika urafiki wa kuaminika (uk. 78)

Toni ya Tashtiti

Tashtiti ni mbinu ambayo kwayo mwandishi hutumia vichekesho, kinaya na dhihaka kuufichua uovu fulani uliopo katika jamii (Wamitila, 2003b). Dhamira ya kimsingi ya tashtiti ni kudhihirisha na kubeza maovu yaliyoko katika jamii kwa njia inayowafanya wasomaji wachukizwe na kukwerwa na hali hiyo. Katika baadhi ya mashairi, Kithaka wa Mberia ametumia maneno yanayoibua toni ya tashtiti anaposhutumu tabia fulani mbovu. Toni ya tashtiti inajitokeza katika mashairi “Vituko Mjini” (uk. 40) na “Matumizi Mengine” (uk. 41) katika diwani ya *Redio na Mwezi*. Katika mashairi haya, mshairi anakejeli uovu wa watu kushiriki ngono kiholela mjini pahali ambapo hapastahili. Baadhi ya watu wanashiriki ngono kwenye mazulia ndani ya ofisi nyakati za jioni baada ya watu kumaliza kazi na kurudi nyumbani. Mshairi anakashifu kitendo hicho anaposema:

Nakuonya, nakukanya
Baada ya watu kuhama
Kutoka mijengo ya jiji
Milango ya ofisi
Usiifungue kwa kasi

Kwani, ewe usiyejua
Utagutushwa na pepo
Wakicheza chakacha
Kwenye mazulia! (uk. 40)

Mshairi anatumia maneno “nakuonya”, “nakukanya” na “milango ya ofisi usiifungue kwa kasi” kwa njia ya tashtiti kuonyeshwa kukerwa kwake na tabia mbovu ya watu kushiriki ngono ofisini. Tabia hiyo inaonyesha ukosefu wa maadili miongoni mwa watu wazima katika jamii. Isitoshe, watu wengine wanafanya vitendo hivyo viovu mijini ndani ya magari yaliyoegeushwa kandokando ya barabara wakati wa usiku kama anavyosema mtunzi:

Mwangaza wa mchana
Unapoagana na anga
Magari kandokando
La abadani, siyachungulie
Kwani utashtushwa macho
Na vivuli vinavyohema (uk. 40)

Kithaka wa Mberia haungi mkono kitendo cha kushiriki ngono pasipostahili anapotumia maneno “milango ya ofisi usiifungue kwa kasi” na “magari kandokando siyachungulie” bali anaweka wazi uovu huu wa watu wazima kushiriki mapenzi bila soni. Ujumbe huu unapatikana pia katika shairi “Matumizi Mengine” (uk. 41). Katika shairi hili, mshairi anaeleza kuwa watu wanatumia mazulia na matakia ya ofisi na viti vya magari kushiriki ngono. Mazulia ya ofisi hutumika kupamba ofisi na kukanyagia. Matakia ya ofisi hufunika na kupamba viti ilhali viti vya magari hukaliwa na wasafiri. Lakini kwa mujibu na mshairi, mazulia, matakia na viti vinatumiwa na watu kuzima uchu wao na kuacha uchafu juu yake. Anapigia hali hii tashtiti anaposema:

Kumbe nilidanganyika
Rangi za chakacha
Zimetambalia huko
Kama mitambazi
Ya matango (uk. 41)

Kwingineko katika diwani ya *Msimu wa Tisa*, toni ya tashtiti inapatikana katika mashairi “Muuaji Mwenye Furaha” (uk. 22), “Wahalifu Huru” (uk. 30) na “Tume za Rais” (uk. 31). Katika shairi “Muuaji Mwenye Furaha” (uk. 22), mtunzi anaeleza vile mwanajeshi wa kigeni alikiri mahakamani kumuua rafiki yake wa kike kwa ncha kali ya chupa usiku wa manane karibu na bahari. Baada ya kusikiliza kesi, jaji alimwachilia huru mwanajeshi huyo ambaye alivuka Atlantiki na kurejea kwao. Mshairi anatashtiti namna mahakama inaendeleza ubaguzi wa rangi mbali na kutoa hukumu isiyo ya haki kwa mshtakiwa. Mtunzi anaeleza:

Aliletwa mahakamani akiwa na pingu mikononi

Ngozi yake, tofauti na zetu, sawa na jaji na mshtaki...
Jaji alipotangaza hukumu kwa muuaji
Muuaji aliambiwa aende zake nyumbani!

Kumbe! Sheria za taifa zina macho yasiyohitaji miwani
Zinaona na kutambua vyema ngozi za washtakiwa
Kwa nini mahakama ichanganywe weupe na weusi!! (uk. 22)

Tukirejelea shairi “Tume za Rais” (uk. 31), kuna toni ya tashtiti pia. Mshairi anakejeli uundaji kiholela wa tume nyingi zinazochunguza masuala yasiyo na umuhimu kwa taifa. Serikali inatumia pesa nyingi kuwalipa marupurupu wanatume. Lakini kinaya ni kuwa matokeo na mapendekezo ya tume hizo hayatekelezwi bali yanafichwa au kutupiliwa mbali. Mshairi anaeleza kwa toni ya kejeli:

Napendekeza tuunde tume ya rais
Tumnunulie kila mwanatume Hummer
Ichunguze kama njaa inaweza kuua...

Napendekeza tuunde tume ya rais
Tumjengee kila mwanatume kasri
Ichunguze jina la Rais wa Jamhuri...

Napendekeza tuunde tume ya rais
Tuitengee nusu ya akiba ya Banki kuu
Ichunguze kama rais ni rais bila tume za rais...

Napendekeza tuunde tume ya rais...
Wamshauri rais namna ya kuficha taarifa za tume za rais
Katika sefu za vyumba vya ndani vya majengo ya rais (uk. 31)

Dhuluma za nyumbani ni jambo lililokithiri miongoni mwa wanaume na wanawake. Wanaume wanawapiga wake zao na kuwaaachia makovu mwilini. Wanawapiga makofi, ngumi na viboko kwa madai ya kuwatia adabu. Wanaume hao wanadai kuwa ni haki yao kuwarekebisha wake zao kwa sababu wanawake ni kama watoto na vilevile waliwalipia mahari. Kulingana na mshairi, hii si njia nzuri ya kutatua mizozo ya kinyumbani kati ya wanandoa. Kuwadhulumu wanawake kwa misingi ya kuwachukulia kama watoto na kuwalipia mahari ni unyanyasaji wa jinsia ya kike katika jamii za kisasa. Mtunzi anatumia maneno ya kudhihaki kitendo hicho katika shairi “Rangi ya Anga” (uk. 1) sehemu ya tano katika diwani ya *Rangi ya Anga*. Anaeleza:

Tulipomulika kwa uchunguzi
Jawabu likatugonga masikioni
Kama kikawe cha manati:
Mume amemwadhibu mkewe-

Wanawake, ni kama watoto
Usipowarudi, hupoteza njia!

Nyuso zetu zilipoingia kunyanzi
Kwa kutoridhika nyoyo
Sauti “ilifafanua”

Mume anahaki thabiti
Anaruhusiwa kumwadhibu mkewe
Si alilipa mahari! (uk. 7)

Toni ya Kinaya

Katika baadhi ya mashairi, mshairi anatumia kauli, kitendo au hali ambayo inadhihirisha kinyume cha mambo au matarajio. Kinaya ni tamathali ya usemi ambapo usemi fulani una maana ya kinyume (Wamitila, 2003b). Kwa mfano, katika diwani ya *Mchezo wa Karata*, kuna kinaya cha hali katika shairi “Mfanyakazi Mahakamani” (uk. 22). Mfanyakazi ambaye anafanya kazi ngumu analalamika kuwa mshahara anaolipwa na mwajiri wake haulingani na kazi anayofanya. Anatarajia kuwa ili kuwe na haki, atapata nyongeza ya mshahara. Kinyume na matarajio yake, mfanyakazi huyo anafikishwa mahakamani na mwajiri wake. Kesi ya mfanyakazi na mwajiri inaposikilizwa mahakamani, mwajiri anashinda kesi ilhali mfanyakazi anahukumiwa miaka mitatu gerezani kwa kisingizio kuwa yeye ni adui wa maendeleo.

Katika diwani ya *Bara Jingine* katika shairi “Giza Mbele” (uk. 26) mwandishi anaonyesha vile mzee mmoja tajiri mwenye benzi jekundu anakuja kwenye lango la shule kumnyemelea msichana wa darasa la nane jioni moja na kumpeleka mafichoni ili kumdhulumu kimapenzi. Katika hali ya kawaida, wawulana ndio wanastahili kuwanyemelea wasichana wa shule lakini si wazee. Katika shairi hili, ni kinaya cha hali kwamba mzee tajiri ambaye anastahili kuwa babu ya msichana huyu, mzee mwadilifu anayejiheshimu na mshauri mkuu ndiye anamwotea msichana wa shule kusudi ajifurahishe naye kimapenzi. Matokeo ya kitendo chake ni kuwa msichana huyo hatimaye anakuwa mjamzito. Masomo yake yanakatizwa na hivyo maisha yake ya mbeleni yanaingia giza.

Kwingineko katika diwani ya *Redio na Mwezi*, kuna kinaya kinajitokeza katika shairi “Dude-dubwana Mahakamani” (uk. 32). Mwalimu wa dini anawalawiti wanafunzi wa kiume anaowapa mafunzo ya kidini. Kawaida, mwalimu wa dini anastahili kuwapa mafunzo mema juu ya maadili wanapoendelea kukua. Hata hivyo, kitendo chake ni kinyume na matarajio ya wazazi wa wawulana hao kutoka kwa kiongozi huyo wa dini. Kwa hivyo, wanafunzi wa kiume wanapomshtaki kwa wazazi wao, inakuwa ni kinaya cha hali na kitendo kwamba mtu anayepewa heshima na kuaminika kuwa na maadili

anafanya kitendo cha kulawiti wanafunzi wake wa kiume. Wazazi wanapigwa na bumbuazi.

Matumizi mengine ya kinaya yanakashifu dhuluma ya kimapenzi katika diwani ya *Redio na Mwezi* katika shairi la “Kisa Chuoni” (uk. 45). Katika shairi hili, mshairi anasema kuwa wanafunzi wa chuo mara nyingi hutetea haki ya kulipwa mshahara mzuri, haki ya kusikilizwa na haki ya kuheshimiwa. Siku moja, mwanamke mmoja alienda chuoni mwao kutoa huduma za ngono kwa wanafunzi hao akiwa na matumaini ya kulipwa pesa za kutimizia mahitaji ya mtoto wake. Baada ya kuwahudumia, alidai malipo lakini wanafunzi hao walimwita kahaba kisha wakamfukuza kutoka chuoni humo bila kumlipa peza zozote. Ni kinaya kuwa wanafunzi hao wanaohimiza watu kutendewa haki ndio wanaomnyima haki mwanamke aliyewapa huduma za mapenzi kwa kutomlipa pesa zake hata kama hiyo ni biashara haramu. Ingekuwa bora ikiwa wangemfukuza kabla ya kutoa huduma chuoni badala ya kumfukuza baada ya kupewa huduma zenyewe.

Katika diwani ya *Msimu wa Tisa*, kuna kinaya katika shairi “Muuaji Mwenye Furaha” (uk. 22). Katika shairi hili, mwanajeshi Mzungu anamuua mwanamke Mwafrika rafiki yake ufuoni mwa bahari kwa ncha kali ya chupa baada ya kuzozana. Kulingana na sheria, muuaji anastahili kupewa adhabu kali kwa kosa alilotenda. Lakini hali siyoy kwa mwanajeshi huyo. Siku aliyofikishwa mahakamani kuhukumiwa, jaji alitoa hukumu isiyozingatia haki na kumwachilia huru aende kwao kwa sababu ya ngozi yake nyepesi. Wazazi na jamaa za mwanamke aliyeuawa walibaki wakisononeka kwa majonzi. Ni kinaya kuwa badala ya mwanajeshi kufungwa kifungo cha maisha au kunyongwa kisheria, anaruhusiwa kwenda nyumbani. Hakuna haki kwa wazazi na jamaa za mwanamke huyo.

Mwandishi vilevile anatumia kinaya kukejeli namna wanasiasa waliochochea mapigano ya kikabila miongoni mwa wakazi wanaendelea kutembea huru badala ya kukamatwa na kupelekwa mahakamani katika shairi “Wahalifu Huru” (uk. 30). Katika shairi hili, wanasiasa wenye mamlaka na ushawishi mkuu serikalini wanachochea mapigano ya kikabila miongoni mwa wakazi fulani. Badala ya viongozi kuhimiza amani, upendo na umoja, wao ndio wanachochea fujo na uhasama miongoni mwa wananchi wanaoishi kwa amani wakiendelea na shughuli za kujenga taifa. Lakini hata baada ya kufitinisha wananchi wa makabila tofauti, wanasiasa hao wanatembea huru wakipeperusha bendera za mamlaka na kulipwa mishahara bila kutiwa mbaroni na kuchukuliwa hatua kwa mujibu wa sheria. Kinaya ni kuwa idara ya polisi na mahakama zinakosa kuwajibika ipasavyo.

Mshairi anaeleza:

Bila kutarajiwa, onyo za mashambulizi dhidi ya “wageni”
Zilipaa na kuchafua anga kama harufu ya amonia

Vilifuata vijinga vikipulizwa na pumzi hatari za wanasiasa
Taya za miako zilitafuna mbao, fenicha, nguo na vyeti...
Mishale ilipiga mbizi katika miili ya wakazi wa makabila mengine...
Badala ya wahandisi wa jakamoyo kutetemeka mahakamani
Badala ya wenye damu viganjani kutupwa korokoroni
Wanaendesha mashagingi yenye bendera za mamlaka
Wanalipwa mishahara minono wakiitwa “viongozi wa taifa! (uk. 30)

Katika shairi “Rangi ya Anga” (uk. 1) sehemu ya kumi nanne katika diwani ya *Rangi ya Anga* mshairi anaeleza mateso ambayo wanawake wa jamii ya Wasamburu waume zao wanayapitia mikononi mwa wanajeshi wa Uingereza. Wanawake Wasamburu wanabakwa na wanajeshi wanapoenda kutafuta kuni vichakani au kuchota maji mtoni. Wanawake hao wanaporipoti dhuluma hizo kwa waume zao nyumbani, badala ya waume zao kukasirishwa na vitendo hivyo, kuwaonea huruma na kuwashtaki wanajeshi; wanaume hao wanawatukana wake zao, kuwapiga makofi, mateke na mijeledi na hatimaye kuwataliki. Mwandishi anasema, “Waliosagwasagwa katika kinu cha mkasa wanaposhtakia maonevu nyumbani, huitwa washenzi wajionao werevu na husingiziwa njama za uzinzi” (uk. 21). Vitendo hivi vya wanaume Wasamburu kwa wake zao baada ya kudhulumwa na wanajeshi wa Uingereza vinaonyesha wazi kinaya cha usemi na hali kwa sababu wanaume hao wanastahili kuwatetea, kuwalinda na kupigania haki za wake zao dhidi ya dhuluma kutoka kwa wanajeshi hao. Lakini hawachukui hatua yoyote isipokuwa kuwatesa zaidi.

Isitoshe, katika shairi hili “Rangi ya Anga” (uk. 1) sehemu ya kumi na saba, kinaya kinajitokeza vilevile. Mshairi anaeleza vile wasichana wa shule wanapachikwa mimba na walimu, watu wa ukoo waoau hata majirani. Mwandishi anasema kuwa wasichana hawa wakiringwa; wazazi, nyanya na babu zao huitisha malipo kutoka kwa washukiwa kama fidia ya maonevu kwa mtoto wao. Kitendo hicho cha kudai fidia kinaonyesha kuwa wazazi na jamaa zao kwa jumla hawako tayari kufuata mkondo wa sheria ili msichana apate haki. Kwa hivyo, ni kinaya kwamba wazazi, nyanyana babu hawalindi wasichana hawa kama inavyotarajiwa na tamaduni na sheria lakini wanaruhusu wanaodhulumu wasichana kutembea huru.

Hitimisho

Katika makala haya, tumechanganua namna toni ya uchungu, huzuni, furaha, tashtiti na kinaya zinabainika katika ushairi na Kithaka na Mberia. Kwa kuchambua matumizi ya msamiati na mbinu za kisanaa, tumeonyesha jinsi mshairi anawasilisha maudhui yake kutokana na mielekeo mahususi ikiwa ni pamoja na kuibua hisia na athari aliyokusudia kwa msomaji. Kwa kufanya hivyo, uchanganuzi huu umedhihirisha kuwa toni ya shairi inafungamana kwa kiasi kikubwa na masuala anayoyazungumzia mshairi.

Marejeleo

- Gray, M. (1984). *A Dictionary of Literary Terms*. Essex: Longman York Press.
- Roberts, E. V. (1995). *Writing about Literature*. New Jersey: Prentice Hall, Englewood Cliffs.
- Wamitila, K. (2003a). *Kamusi ya Fasihi: Istilahi na Nadharia*. Nairobi: Focus Books.
- _____ (2003b). *Kichocheo cha Fasihi: Simulizi na Andishi*. Nairobi: Focus Books.
- _____ (2008). *Misingi ya Uchanganuzi wa Fasihi*. Nairobi: Vide-Muwa Publishers.
- Wa Mberia, K. (1997). *Mchezo wa Karata*. Nairobi: Marimba Publications Limited.
- _____ (2001). *Bara Jingine*. Nairobi: Marimba Publications Limited.
- _____ (2005). *Redio na Mwezi*. Nairobi: Marimba Publications Limited.
- _____ (2007). *Msimu wa Tisa*. Nairobi: Marimba Publications Limited.
- _____ (2014). *Rangi ya Anga*. Nairobi: Marimba Publications Limited.

